

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д.13.16.527 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК:37:371.3:494.3:398.9**

ИМАНАКУНОВА КҮЛНАР ШЕРИМБЕКОВНА

**ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА
ОКУУЧУЛАРДЫН КЕП ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ӨРКҮНДӨТҮҮДӨ
МАКАЛДАРДЫ КОЛДОНУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)**

**Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Лингвистика институтунун кыргыз тил илими кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Чыманов Жеңишбек Арыпович

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору
Биялиев Кутманбек Абакович

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Джороев Ташболот Абдыхайымович

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
башталгыч билим берүүнүн теориясы жана
методикасы, педагогика жана психология
кафедрасы.
Дареги: 715600, Жалал-Абад шаары,
Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Эркиндик көчөсү, 57

Диссертациялык иш 2017-жылдын 24-ноябрында 15.30 да И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д.13.16.527 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи район, Т.Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2017-жылдын 24-октябрында таркатылды

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу: «Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы» кыргыз тилин эне тили катары окутуу-үйрөтүү жумуштарына да жаңы талаптарды коюп, бир катар милдеттерди аныктап, аларды турмушка ашырууга карата конкреттүү тапшырмаларды белгиледи. Программалык талаптарга ылайык кыргыз тилин кыргыз орто мектептеринде окутуунун предметтик стандарты кайрадан иштелип чыкты. Бул изилдөөдө ал жетекчиликке алынды. Окутуунун максатында окуучулардын оозеки жана жазуу кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүү менен бирге эле эне тилинин тилдик-маданий баалуулуктарын барктай билүүгө көнүктүрүү максаты да көрсөтүлдү. Коюлган максатка ылайык таанып-билүүчүлүк, жүрүм-турумдук милдеттер менен катар эне тилди улуттук, адамзаттык баалуулук катары кастарлоо милдети коюлду. Ага ылайык: **«Кыргыз тилин эне тили катары баалап, аны менен сыймыктанып, өзүн-өзү, өз улутун, мекенин, дүйнөнү таанып-билүүнүн кубаттуу куралы, соолбос булагы катары эне тилин кастарлап, илим-билимди, кесипти өздөштүрүп, жан дүйнөсүндө аларды өздөштүрүүнүн каражаты катары колдонуу көндүмдөрүн өркүндөтүү»** милдетине артыкчылыктуу маани берүү талап болуп калды. Бул милдеттин өтөөсүнө чыгуу үчүн орто мектепте, айрыкча, жогорку класстарда, кыргыз тилин окутуунун мазмунуна, каражатына жана ык-жолдоруна инновациялык жаңылоолорду киргизүү зарылдыктары пайда болду.

Кыргыз тилин эне тили катары окутууга коюлуп жаткан соңку талап-милдеттерди толук ишке ашыруу үчүн бүгүнкү күндө кыргыз элдик педагогикасына кайрылуу зарылдыгы пайда болду. Эне тилдин элдик педагогикалык таалим-тарбиялык улуу күчүн, мүмкүнчүлүктөрүн улуу педагогдор белгилеп келишкен. Атап айтсак, Я.А.Коменский “элдин рухий жаны эне тилинде” экендигин белгилеп, элдик макал-лакаптарды элдик педагогиканын жандуу хрестоматиясы катары караган. Мындай пикирди И.Пестолицци да улантып, эне тили, элдин өзү педагог, таалим-тарбиячы болорун айткан. Орус педагогдору К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский ж.б. бул ойду тереңдетишип баалуу эмгектерин жазышкан. Кыргыз окумуштуу педагогдорунан элдик педагогиканын, анын ичинде, макалдардын таалим-тарбиялык маанисине А.Э.Измайлов, П.И.Харакоз, Л.А.Шейман, А.Акматалиев, А.Алимбеков, Ж.Койчуманов, Б.Апышев, Н.А.Ахметова, В.Г.Каменецкая, М.Х. Манликова, А.Муратов, С.Батаканова, Ж.Чыманов, С.Момуналиев, С.Рысбаев ж.б. кайрылышкан.

Кылымдар бою кыргыз макалы таалим-тарбия берүүнүн ары таасирдүү, ары күчтүү куралы болуп, кыргыз тилин окутуп-үйрөтүүнүн

«окуу куралы» катары кызмат кылып келгени белгилүү. Элдик педагогиканын бул тажрыйбасы И. Арабаевдин алгачкы «Алиппесинде» колдонулуп, К.Тыныстановдун «Кыргыз тили» окуу китептеринде макалдар окутуунун маанилүү каражаты катары кеңири сунуш кылынган. Кыргыз эл мугалими Б.Исаков кыргыз тили сабагына макалдарды колдонуу менен окуучулардын кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн натыйжалуу экендигин практикада далилдеп, бир катар методикалык эмгектерди жарыялап келе жатат.

Ошол эле учурда кыргыз тилин эне тили катары окутууда макалдарды колдонууда төмөнкүдөй карама-каршылыктарга жол берилип келет:

- кыргыз тили макалдарга өтө бай болуп, алар филологиялык, педагогикалык жактан дурус иликтенгенине карабастан, кыргыз тили сабагында кеңири колдонулбай келет;

- кыргыз тили сабагында макалдарды пайдалануу тилдик-грамматикалык маселелерди чечүүгө гана кызмат кылуу менен чектелет;

- сабакта макалды окутуунун мазмуну менен каражаты катары, өзүн-өзү, улутун, мекенин таанып-билүүнүн куралы, булагы катары кароого, колдонууга дээрлик маани берилбейт.

Кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптар, аларга жараша окутуунун мазмунуна улуттук рухий казынанын баалуу мурастарын колдонуу зарылдыктарынын келип чыгышы диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун айгинелеп, изилдөөбүздүн темасын **«Орто мектептерде кыргыз тили сабагында окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдө макалдарды колдонуунун технологиясы»** деп алууга түрткү берди.

Диссертациялык иштин темасы И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин негизги илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз тили сабагында окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдө макалдарды колдонуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун дидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун технологияларын иштеп чыгуу, аларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү, практикага сунуш кылуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

- кыргыз макалдарын кыргыз тили сабагында колдонуунун максат-милдеттерин, мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо;

- кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун тажрыйбаларын талдоо, аларды азыркы талаптарга ылайык пайдаланууга сунуштоо;

-кыргыз макалдарын кыргыз тили сабагында колдонуунун технологияларын иштеп чыгуу;

-сунуш кылынган окутуунун технологияларынын натыйжалуулугун эксперименталдык жол менен текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз макалдарынын филологиялык жана педагогикалык өңүттө иликтениши талдоого алынып, системалаштырылгандыгы; макалдарды окуучулардын тилдик жана коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүдө колдонуунун дидактикалык негиздеринин иштелип чыгышы, орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулукту арттырууда макалдарды пайдалануунун методикасынын иштелиши, класстан тышкаркы иштерде макалдарды пайдалануунун жол-жоболорунун көрсөтүлүшү менен түшүндүрүлөт.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: мектеп мугалимдерине макалдарды сабакта колдонуунун максаты менен милдетин так аныктап бергендиги, тил илиминин бөлүмдөрүн (фонетика, лексика, морфология, синтаксис) окутууда макалдарды колдонуунун конкреттүү ык-жолдору сунуш кылынып, аларды сабак процессинде колдонуунун үлгүлөрүнүн берилиши, сабактан тышкаркы иштерде макалдарды пайдалануунун интерактивдүү методдорунун иштелип чыгышы, изилдөөдө практикалык маселелерге басым жасалгандыгы менен тастыкталат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз макалдары боюнча кыргыз тил илиминдеги, адабият таануу жана педагогика багытындагы изилдөөлөр, алардын жыйынтыктары кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун илимий-педагогикалык негиздерин түзөт. Алар менен кыргыз тили мугалими толук тааныш болуп, сабак процессинде сабактын темасына, максат-милдетине ылайык макалдарды пайдалана билүүсү талапка ылайык келет.

2. Кыргыз тилин эне тили катары окутууга коюлуп жаткан соңку талаптар боюнча окуучу эне тилин баалап, сыймыктанып, эне тилин өзүн-өзү, өз улутун, мекенин, дүйнөнү таанып-билүүнүн кубаттуу жана таасирдүү куралы, соолбос булагы катары эне тилин кастарлап, илим-билимди, маданий - рухий байлыктарды өздөштүрүүнүн каражаты катары колдонууга көнүгүшү зарыл. Мындай олуттуу милдеттерди аткаруу грамматикалык эрежелерди жаттатуу, айрым сөз, сүйлөмдөрдү талдатуу аркылуу дээрлик мүмкүн эмес. Бул милдеттин өтөөсүнө чыгууда макалдарды сабак процессинде орундуу жана максаттуу колдонуунун мааниси чоң.

3. Макалдар кыргыз тили сабагында окуучулардын тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн мыкты куралы, натыйжалуу каражаты боло алат. Ал үчүн кыргыз тили мугалими

макалдарды колдонуунун дидактикалык негиздерин мыкты өздөштүрүп, аларды сабактын максатына, окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө, кызыгууларына, суроо-талаптарына, муктаждыктарына жараша сабак процессинде жана сабактан тышкаркы иштерде ж.б. колдонуу күтүлгөн натыйжага жетүүгө өбөлгө түзөт.

4. Макалдарды кыргыз тилин окутуунун мазмуну менен каражаты катары да колдонулууга мүмкүнчүлүктөр бар.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: Макалдардын тил илими, адабият таануу илими жана педагогика илиминде изилдениши изденүүчү тарабынан өз алдынча иликтенип, корутундулар чыгарылды. Макалдарды кыргыз тили сабагында колдонуунун технологиялары жекече иштелип, аларды педагогикалык эксперименттик иштерде текшерүү, толуктоо изденүүчү тарабынан жана анын көрсөтмө-сунуштары, жетекчилиги менен ишке ашырылды.

Диссертациянын натыйжаларын тастыктоо: Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде, Т.Садыков атындагы улуттук көркөм сүрөт академиясында өткөрүлгөн Эл аралык жана Республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалган. Орто мектептин кыргыз тили мугалимдерине методикалык семинарлар өткөрүлүп, сунуш кылынган үлгү боюнча ачык сабактар өткөрүлүп, талкууланган. Иштелип чыккан технологиялар кафедранын жыйындарында талкууланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Диссертациянын негизги мазмуну 14 илимий макалада, 1 методикалык колдонмодо чагылдырылган.

Эмгектин эксперименттик базасы: Эксперименттик иш-аракеттер Бишкек шаарындагы профессор А.Молдокулов атындагы № 5 Улуттук компьютердик гимназиясында, Бишкек шаарындагы № 11 орто мектепте, Тоң районундагы Р.Жангазиев атындагы орто мектепте, Жети-Өгүз районундагы Д.Иманов атындагы орто мектепте, Ысык-Көл районундагы Э.Керимгазиев атындагы орто мектептеринде жана И.Арабаев атындагы КМУнун Лингвистика институтунда, Ж.Баласагын атындагы КУУнун кыргыз филология факультетинде жүргүзүлгөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертациялык иш киришүүдөн, негизги үч главадан, алардын корутундуларынан, жалпы корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

Иштин жалпы көлөмү – 160 бет. Пайдаланылган адабияттардын саны – 129. Таблицаалардын саны – 10.

Изилдөөнүн негизги мазмуну

Киришүүдө диссертациянын актуалдуулугу, максат-милдеттери аныкталып, иштин илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлуучу негизги жоболор тууралуу маалыматтар берилди.

«Макал жана аларды кыргыз тили сабагында колдонуунун теориялык, практикалык жалпы маселелери» деп аталган биринчи главада изилдөөнүн максатына ылайык коюлган эки милдет ишке ашырылды. Биринчи милдет кыргыз макалын кыргыз тили сабагында колдонуунун максат-милдеттерин жана мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого байланыштуу коюлду.

«Байыркы кыргыз рухунун туу чокусу» (Ч.Айтматов) болгон «Манас» эпосунан тартып, макалдарга чейинки элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрү кыргыз элинин руханий байлыгы болуу менен бирге таалим-тарбиялык өзгөчө күчкө, таасирге ээ болгон элдик педагогикалык казына экендиги азыркы учурда толук таанылган. Тактап айтканда, негизин макалдар түзгөн элдик оозеки чыгармалар «элдик оозеки китептер» (М. Горький), «элдин таалим-тарбия илимин» (С. Рысбаев), «сүйлөө маданиятына үйрөтүүчү окуу куралы» (Т. Маразыков), «макал-бул улуттун таалим-тарбиялык алтын казынасы» (Б. Исаков) катары каралып, колдонууга сунуш кылынып келет.

Мындан улам «кыргыз макалын кыргыз тили сабагында кандай максаттарда колдонсо болот?» -деген суроо туулат. Биздин оюбузча, алар төмөнкүлөр:

1. Кыргыз макалын орто мектепте окулуучу кыргыз тили сабагынын мазмуну катары кароого болот. Мисалы, элибизде: «сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө», -деген макал кеңири тараган. Тилекке каршы, бул макалда камтылган маани-маңызга анчейин көңүл бурулбай келет. Кыргыз тилин окутуунун негизги максаты окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн (демек, сүйлөөсүн) өркүндөтүү деп белгилейбиз да, сүйлөөнүн ойлоо, ой жүгүртүү менен болгон карым-катыш байланышын окутуу процессинде толук ачып бербейбиз. Аталган макал мына ушул байланышты кыска, бирок нуска көрсөтүп турганын таанууга милдеттүүбүз. Демек, ушул өңдүү макалдар окутуунун мазмуну боло алат. Анткени жогорку сыяктуу макалдарда элдик тил илиминин (этнолингвистиканын) негизги жоболору чагылдырылган.

2. Макалдар кыргыз тилин окутуунун каражаты боло алат. Бул функцияда макалдар алгачкы окуу китептеринен (И.Арабаев, К.Тыныстанов) тартып колдонулуп келе жатат. Макалдарды фонетикалык, лексико-грамматикалык, орфографиялык, пунктуациялык ж.б. талдоолордо пайладанууга болот.

3. Макалдарды белгилүү бир информацияны туюндурган көркөм текст катары сабакта колдонсо болот. Мында макалды талдоо, ал боюнча

өз пикирин билдирүү, турмуштагы маанисин чечмелөө, өз алдынча текст түзүү сыяктуу иштер жүргүзүлөт.

Кыргыз тили сабагында макалдарды максаттуу жана натыйжалуу колдонуу үчүн, мугалим, адегенде, макалдын адабият таануу менен тил илиминде изилдениши тууралуу, аларды пайдалануу боюнча педагогикалык, этнопедагогикалык эмгектер, практикалык иш-аракеттер тууралуу да толук тааныш болуу талабы коюлат. Мугалим макалдардын илимий-теориялык, педагогикалык жактан иликтенип, иштелишин билүүсү, аларды кыргыз тили сабагында колдонуунун теориялык-методологиялык негиздерин аныктап билүүсү керек.

Изилдөөнүн экинчи милдети кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун тажрыйбаларын талдоо, аларды азыркы талаптарга ылайык пайдаланууга сунуштоо болду. Мында алгачкы агартуучу И. Арабаевдин «Алиппе» окуу китептерин түзүүдөгү, профессор К. Тыныстановдун «Кыргыз тили» окуу китептерин иштеп чыгуудагы тажрыйбалары, «Кыргыз тили» окуу китептериндеги макалдардын берилиши жана кыргыз эл мугалими Б. Исаковдун окуу-практикалык иш аракеттери менен методикалык -практикалык эмгектери талдоого алынды. Аларды өркүндөтүп колдонуу боюнча бир катар сунуштар берилди. Кыргыз макалдарын кыргыз тилин окутууда каражат катары колдонуунун тарыхы сабатсыздыкты жоюуга арналган алгачкы «Алиппеден» башталат. Жазуу -сызууну үйрөтүү менен кыргыз тилин окутуу иш-аракеттери бир эле мезгилде башталып, эки максатты ишке ашыруу биримдикте, эриш-аркак жүргүзүлө баштаган. Мындай тарыхый мааниге ээ иш-аракеттердин баштоочусу алгачкы «Алиппе» окуу китебин түзүүчүсү И.Арабаев болуп саналат. Алгачкы агартуучунун «Алиппе» окуу китептеринен тартып, бардык эмгектеринде кыргыз макалдары окутуунун эң натыйжалуу каражаттары катары колдонулган. Ар бир китебинде макалдардын топтомдору берилип, аларга карата тапшырмалар көрсөтүлгөн. Мисалы, 1925-жылы жарык көргөн «Алиппесинде: Жигит үйдө туулат, жоодо өлөт, кеңешип кескен бармак оорубайт, өнөр алды кызыл тил, бөлүнгөндү бөрү жейт, укпайт деп, ушак айтпа, көрбөйт деп, ууру кылба», - сыяктуу 48 макал берилген. Окуучулар аларды окуп, маанисин түшүндүрүп, жаттап алууга тийиш болгон. И.Арабаевдин кыргыз тилин окутууда макалдарды колдонуу боюнча тажрыйбасы К. Тыныстанов тарабынан улантылып, алар менен аткарылуучу таалим-тарбиялык иш-чаралар байытылган, өркүндөтүлгөн.

К.Тыныстановдун «Биздин тил» (1927), «Эне тилибиз» (1928), «Тил сабагы» (1932), «Кыргыз тилинин морфологиясы» (1934), «Кыргыз тилинин синтаксиси» (1936) ж.б. окуу китептеринде кыргыз элинин элдик оозеки чыгармаларынын, айрыкча макалдардын мыкты үлгүлөрү колдонулуп, алар сабатсыздыкты жоюунун, окуунун, таанып-билүүнүн, өз оюн оозеки жана

жазуу түрүндө билдире алуунун, ой жүгүртүүнүн ж.б. мыкты каражаттары катары берилген. Мисалы, 1928 – жылы жарык көргөн «Эне тилибизде» макалдарды кыргыз тилиндеги мүчөлөрдү окутуп үйрөтүүдө мисал, каражат катары колдонгон. Аталган окуу китебинин 41-бетинде -чыл мүчөсүн колдонуу боюнча «Кары ырымчыл, балык иримчил», «Эстүү көпчүл, эселек тууганчыл» сыяктуу 6 макал, 48-бетинде -луу мүчөсүн окутууда «Жаралуу кийик жаталбас», «Тоолуу жер карсыз болбос», «аттуу киши жөө баспас» өңдүү 8 макал берген. К. Тыныстановдун «Кыргыз тили» окуу китептерин талдоого алуу менен аларда макалдар төмөнкү максаттарда колдонулгандыгына ынандык.

Биринчи, грамматикалык материалдарды түшүндүрүү үчүн мисал, каражат катары колдонулган. Көбүнчө бышыктоо, кайталоо иштеринде берилген.

Экинчи, макалдар тарбиялык, таанып-билүүчүлүк, үйрөтүүчүлүк функцияларды аткарып, окуучулардын ой-жүгүртүүсүн, сүйлөөсүн өркүндөтүүгө багытталган.

Үчүнчү, кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, адеп-ахлагын, дүйнө таанымын, каада-салтын ж.б. өздөштүрүүнүн каражаты катары берилген.

Кыргыз макалдарын кыргыз тили сабагында К. Тыныстанов сунуш кылган максаттарда колдонуунун актуалдуулугу азыркы учурда да бар.

Бул тажрыйбаны окуу китептерин иштеп чыгууда, методикалык эмгектерди жазууда, эң негизгиси, практикада колдонууну активдештирүү зарыл. Соңку жылдары 5-11-класстарда колдонулуп келе жаткан «Кыргыз тили» окуу китептерин талдоо, мугалимдер менен аңгемелешүү, сабактарга катышуу аркылуу кыргыз макалдары эне тилди окутууда толук кандуу колдонулбай, чектелүү гана максаттарда колдонулуп келе жаткандыгына күбө болдук. «Кыргыз тили» окуу китептеринде макалдар сан жагынан жетиштүү берилет. Бирок макалдар менен аткарылуучу дидактикалык иш-аракеттер: «үндүүлөрдү тап», «зат атоочторду бөлүп жаз», «сүйлөм мүчөлөрүнө ажырат», «татаал сүйлөмдөрдү бөлүп жазгыла» сыяктуу таза теориялык маселелерди чечүү, талдоо иштери менен чектелет. Мисалы, бир нече жылдар бою, бир нече жолу кайра басылган А. Осмонкулов менен Б. Өмүралиевдин 5- класстын « Кыргыз тили» (Бишкек-2007) окуу китеби менен, авторлору Айгүл Койлубаева менен Айнур Койлубаеванын 2015-жылдан бери колдонулуп келе жаткан «Кыргыз тили» (Бишкек-2015) окуу китептериндеги макалдар боюнча тапшырмаларды берели. «Ар бир сүйлөмдүн баш мүчөлөрүн ажыраткыла. Айкындооч мүчөлөрдү көрсөткүлө» (А.Осмонкулов, Б.Өмүралиев, 38-бет); «бөлүнгөн сөздөргө фонетикалык талдоо жүргүзгүлө» (111-бет); «төмөнкү сүйлөмдөрдү көчүрүп жазып, таандык байланыштагы сөз айкаштарын белгилегиле, маанисин түшүндүргүлө» (А.Койлубаева,

А.Койлубаева, 49-бет); «көчүрүп жазып, сүйлөм ээсин жана баяндоочун тапкыла» (А.Койлубаева, А. Койлубаева, 61-бет) ж.б. Ушул сыяктуу тапшырмалар берилет да, андан кийин бир нече макалдар сунуш кылынат.

Кыргыз макалдарын сабакта колдонууда жогоркудай тапшырмаларды аткаруу менен чектелүүгө болбойт. Колдонулган макал биринчиден, сөзсүз окулушу зарыл, экинчиден, анын мааниси чечмеленип, түшүндүрүлүп, турмуштук мисалдар менен бекемделиши, ал боюнча окуучунун жеке пикири угулушу керек деп эсептейбиз. Макалдарды кыргыз тили сабагында максаттуу жана натыйжалуу колдонуу боюнча кыргыз эл мугалими

Б. Исаковдун иш тажрыйбасы, жарыяланган методикалык эмгектери атайын көңүл бурууну талап кылат. Б. Исаков кыргыз тили боюнча окуу программаларынын, окуу китептеринин жана методикалык – практикалык эмгектердин автору. Эл мугалиминин практикалык жана методикалык иш-аракеттери, толугу менен, окуучунун кыргыз тилиндеги кеп ишмердүүлүгүн жана таанып билүүсүн өркүндөтүүгө арналган. Бул багытта үлгү болуучу окуу китептерин, «Окуучунун китеп текчесине» деген сериядагы эмгектерин жарыялап келе жатат. Алардын соңкусу катары «Канткенде шар, угумдуу жана жеткиликтүү сүйлөөгө болот?» (Бишкек-2016) аттуу окуу куралын көрсөтүүгө болот. Коюлган суроого жооп берүүдө автор дидактикалык чыгармалардын ичинен биринчи жана негизги орунду макалдарга берген. Б.Исаков макалды: «- бул улуттук таалим – тарбиянын алтын казынасы», «...- бул ар бир атуулду ыйман – ызаатка тарбиялоочу каражат», - деп аныктап, 5 - класстан 11- класка чейин пайдалануучу макалдардын тизмесин берет. 5- класста - 49, 6-класста - 56, 7-8-9-класстарда – 60тан, 10-класста-113, 11- класста - 95 макал келтирилген. Ар бир класс боюнча макалдар менен иштөөнүн ык-жолдору, формалары көрсөтүлгөн. Биз өз ишибизде Б.Исаковдун тажрыйба -сунуштарын пайдаланууга, өркүндөтүүгө аракет кылдык.

Изилдөөнүн үчүнчү милдети макалдарды кыргыз тили сабагында колдонуунун технологияларын иштеп чыгуу болду. Бул иштин 2- главасында: **«Макалдарды кыргыз тили сабагында колдонуунун дидактикалык негиздери»** деп аталаган бөлүмдө аткарылды.

Кыргыз тилинин бөлүмдөрүн окутууда, окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулуктарын арттырууда, коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү өркүндөтүүдө макалдарды колдонуунун технологиялары конкреттүү талдоолор жана сабактын үлгүлөрү аркылуу берилди.

Кыргыз тилинин фонетикасы окуу программасы боюнча 5- жана 10- класстарда окутулат. Окуучулар тыбыш жана тамга, тыбыштардын бөлүнүшү, муун жана интонация, сингорманизм, тыбыштардын өзгөрүшү

тууралуу маалыматтарды билүүгө тийиш. Макалды фонетикалык талдоонун бардык түрлөрүндө каражат катары колдонууга болот.

Кыргыз тилинин лексикасы орто мектептин 5-6, 10-11- класстарында өтүлөт. Лексиканы үйрөтүүдө макалдарга төмөнкүдөй талдоо жүргүзүүнү сунуш кылабыз. Мисалы, **Кеп билген адам – көп билген адам.**

1) «Кеп» деген сөздүн лексикалык мааниси: сөз, сүйлөшүлгөн сөз, айтылган сөз, ал башка тилден кабыл алынган (иран сөзү, кеп деген бизче сүйлөшүү деген мааниси туюндурат), адабий тилибизде активдүү колдонулат. Аталган контекстте «кеп» деген сөз түз мааниде колдонулган, бирок анын маанилик сыйымдуулугу абдан жогору.

2) «билген» деген сөздүн лексикалык мааниси: кабардар болуу, түшүнүү, андоо, колунан келүү (өзүң билбесең, билгенден ук), адабий тилде активдүү колдонулат. Төл сөз. Аталган контекстте түз мааниде колдонулду.

3) «адам» деген сөздүн лексикалык мааниси: ойлоо жана сүйлөө жөндөмдүүлүгүнө ээ болгон тирүү жан, бул сөз – кабыл алынган сөз (араб сөзү, бизче «киши» деген мааниси туюндурат), бул сөздүн синоними – «киши» деген сөз. Адабий тилибизде өтө активдүү колдонулат. Аталган контекстте түз мааниде колдонулду.

4) «көп» деген сөздүн лексикалык мааниси: арбын, мол, аз эмес деген түшүнүктү туюндурат. Төл сөз. Адабий тилде активдүү колдонулат. Сөздүн семантикалык жүгү боюнча көп маанилүү сөз болуп эсептелет (полисемия).

2. Оор иштен коркпо, оор сөздөн корк.

1) «Оор» деген сөздүн лексикалык мааниси: салмагы чоң, салмактуу деген мааниси туюндурат. Төл сөз. Адабий тилде активдүү колдонулат. Сөздүн семантикалык жүгү боюнча көп маанилүү сөз.

2) «иштен» деген сөздүн уңгусу – «иш», анын лексикалык мааниси: жумуш, күч жумшап иштелүүчү жумуш, чыгармачылык эмгек, кызмат абалы ж.б.Төл сөз. Адабий тилде активдүү колдонулат. Сөздүн семантикалык жүгү боюнча көп маанилүү сөз, омоним.

3) «коркпо» деген сөздүн лексикалык мааниси: чочуп, үрөйү учпасын деп, тынчтандыруу (Коркконго кош көрүнөт). Төл сөз. Адабий тилибизде активдүү колдонулат. Аталган контексте түз мааниде колдонулду.

4) «корк» деген сөздүн лексикалык мааниси: чочуу, үрөйү учуу. Төл сөз. Адабий тилде активдүү колдонулат. Контекстте маанилик сыйымдуулугу жогору турат.

Макалдарга морфологиялык талдоо жүргүзүүнүн үлгүсү.

1. Адамды сөзүнөн тааныйт.

1) «Адамды» деген сөздүн уңгусу -«адам», зат атооч, конкреттүү зат атооч, жалпы ат. Бул сөздүн мүчөсү **-ды**, табыш жөндөмөнүн мүчөсүнүн өзгөргөн варианты.

2) «сөзүнөн» деген сөздүн уңгусу -«сөз», зат атооч, абстракттуу зат атооч. Бул сөздүн биринчи мүчөсү -«ү», 3-жактын **-ы** мүчөсүнүн өзгөргөн варианты, сөз өзгөртүүчү мүчө. Бул сөздүн экинчи мүчөсү **-нөн**, чыгыш жөндөмөнүн **-дан** мүчөсүнүн өзгөргөн варианты, сөз өзгөртүүчү мүчө.

3) «тааныйт» деген сөздүн уңгусу -«тааны», этиш, буйрук этиш. Бул сөздүн биринчи мүчөсү **-й**, чакчылды уюштуруучу мүчө, экинчи мүчөсү **-т**, үчүнчү жактын мүчөсү.

2. Таап сүйлөгөн таттуу сүйлөйт.

1) «Таап» деген сөздүн уңгусу -«тап», этиш, буйрук этиш. Бул сөздүн мүчөсү **-ып**, чакчылды уюштуруучу мүчө.

2) «сүйлөгөн» деген сөздүн уңгусу -«сөз», зат атооч. Бул сөздүн биринчи мүчөсү **-лө**, зат атоочтон этиш жасоочу мүчө, сөз жасоочу мүчө, экинчи мүчө **-ган**, атоочтукту уюштуруучу мүчө, сөз жасоочу мүчө.

3) «таттуу» деген сөздүн уңгусу -«тат», этиш, буйрук этиш. Бул сөздүн мүчөсү – **туу**, сын атооч жасоочу – **луу** мүчөсүнүн өзгөргөн варианты, катыштык сын атооч, сөз жасоочу мүчө.

4) «сүйлөйт» деген сөздүн уңгусу -«сүйлө», этиш, буйрук этиш. Бул сөздүн биринчи мүчөсү **-й**, чакчыл мүчө, экинчи мүчөсү **-т**, жак мүчө, 3-жактын мүчөсү.

Синтаксисти окутууда макалдарды талдоонун үлгүсү.

Мисалы: эки тутумдуу жөнөкөй сүйлөмдүн жалаң сүйлөм түрүндө курулган «**Уккан узарат**» деген кыргыз макалына төмөндөгүчө синтаксистик талдоо жүргүзүүгө болот:

а) Бул сүйлөм – айтылыш максаты боюнча жай сүйлөм.

б) Сүйлөм – грамматикалык түзүлүшү боюнча жөнөкөй сүйлөм. Жөнөкөй сүйлөмдүн ичинен эки тутумдуу жөнөкөй сүйлөм. Эки тутумдуу жөнөкөй сүйлөмдүн ичинен жалаң сүйлөм.

в) Сүйлөмдү сөз айкашына ажыратсак, бул сүйлөмдө «**уккан узарат**» деген бир эле сөз айкашы бар. Бул сөз айкашы өзгөчө мүнөздөгү предикативдик катыштагы сөз айкашы болуп саналат. Ошондуктан аталган сөз айкашы сүйлөмдүк касиетке ээ. Бул сөз айкашында багындыруучу сыңар – «уккан» деген сөз. Багыныңкы сыңар – «узарат» деген сөз. Сөз айкашынын сыңарын түзгөн бул сөздөр бири-бирине синтаксистик байланыштын багыныңкы түрүндө, ээрчишүү байланышында байланышып турат.

«Уккан узарат» деген сөз айкашы – сөз айкашынын түзүлүшү боюнча жөнөкөй сөз айкашы. Анткени бул сөз айкашы эки сөздөн

куралды. Аталган сөз айкашы сөз айкашынын формасы боюнча атоочтук сөз айкашы. Анткени сөз айкашындагы багындыруучу сыңар – атоочтук. Сөз айкашынын мүнөзү боюнча бул сөз айкашы – эркин сөз айкашы. Себеби бул сөз айкашын түзүп турган сөздөрдүн ордун которууга, грамматикалык формаларын өзгөртүүгө, аларды башка сөздөр менен алмаштырууга болот. «Уккан узарат» деген сөз айкашы – сөз айкашындагы синтаксистик байланыштын түрү боюнча багыныңкы байланыштагы сөз айкашы. Анткени сөз айкашын түзүп турган сөздөр бири экинчисине («узарат» деген сөз «уккан» деген сөзгө) маанилик жактан да, грамматикалык жактан да багыныңкы абалда байланышып турат. Багыныңкы байланыштагы сөз айкашынын ичинен ээрчишүү байланышы. Анткени «уккан» деген багындыруучу сыңарды «узарат» деген багыныңкы сыңар жак, сан, түр боюнча ээрчип байланышты.

г) Сүйлөмдү сүйлөм мүчөлөрүнө ажыратсак, «узарат» деген сөз – сүйлөмдүн баяндоочу. Бул сөз сүйлөмдө ойдун негизин түзүп турган «уккан» деген сөздүн (ээнин) кыймыл-аракеттик кырдаалын туюндурду. Эмне кылат? деген суроого жооп берет. Ал эми «уккан» деген сөз – бул сүйлөмдө сүйлөмдүн ээси. Ким? - деген суроого жооп берет.

Кыргыз макалдары окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулуктарын арттыруунун да мыкты каражаты боло алат. Бул боюнча иштин үчүнчү бөлүмүндө бир катар конкреттүү сунуштар берилди. Макалдарды пайдалануу менен «Кыз адаби кымбат» деген аталышта тарбиялык саатты уюштуруунун, макал айтыштыруунун жана тегерек стол өткөрүүнүн үлгүлөрү иштелип чыгып, пайдаланууга сунуш кылынды. Макалдарды кыргыз тили сабагында колдонуунун дидактикалык негиздерин иштеп чыгуу менен алардын педагогикалык табиятын төмөнкүдөй аныктоону алгылыктуу деп эсептейбиз.

Макалдардын этнопедагогикалык табияты

3-глава: «Макалдарды сабактан тышкары иштерде колдонуу жана эксперименттик иштердин жыйынтыктары»-деп аталып, бул бөлүмдө педагогикалык эксперименттер байкоо, тажрыйба жасоо, сурамжылоо, тестирлөө, анкета алуу, кошо катышуу ж.б. жүргүзүү аркылуу аткарылгандыктан, алар бир нече этаптарга бөлүнүп иштелди. Педагогика илиминде эксперименттерди жүргүзүү негизги үч этап менен өткөрүү кеңири тараган. Бул эксперименттин максаты менен милдетине туура келет.

Аталган этаптардын функционалдык мазмунуна жараша диссертациялык изилдөөлөрдө «аныктоочу», «изденүүчү» жана «текшерүүчү» деген аталыштагы үч этап кеңири пайдаланылып келе жатат. Биз дагы аталган үч этаптын негизинде иш жүргүздүк.

Педагогикалык эксперименттерди так, айкын жана натыйжалуу жүргүзүү үчүн анын ар бир этабынын максаты менен милдетин, колдонулуучу методдору менен күтүлгөн жыйынтыктарын түшүндүрүү үчүн 3.2.1., 3.2.2., 3.2.3. чийме-таблица түрүндө бердик.

Таблица 3.2.1.

Таблица 3.2.2.

Таблица 3.2.3.

Эсперименттин алгачкы аныктоочу этабы боюнча төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Кыргыз тилин орто мектептерде окутуу-үйрөтүү иштеринде айрым бир жаңыланууга карата болуп жаткан аракеттерге карабастан, сабактар, негизинен, салттуу ык-жолдордун негизинде жүргүзүлөт;

2. Мугалимдердин кыргыз тилин окутуунун мазмунун компетенттүүлүккө негиздеп окутуу боюнча билим түшүнүктөрү ар түрдүү жана алар анча терең эмес;

3. Соңку жарык көргөн методикалык эмгектердин басымдуу көпчүлүгү мугалимдерге жеткен эмес;

4. Окуучулардын кыргыз тилин окуп-үйрөнүүгө болгон кызыгуулары канагаттандыраарлык деңгээлден анча көтөрүлө элек;

5. Ал эми сабакта макалдарды каражат катары колдонуу, аларды талдоо окуу китептеринде берилген мисалдар менен чектелет;

6. Мектеп окуучулары (жогорку класстарда) кыргыз эл макалдарын айтып бере алгандары менен, макалдын маанисин терең чечмелеп түшүндүрө алышпайт.

Экинчи изденүүчү этаптын негизги максаты кыргыз тили сабактарында макалдарды колдонуунун иштелип чыккан методикасын практикалык иш-аракеттерде, конкреттүү кыргыз тили сабактарында

текшерип көрүү, ийгилиги менен кемчиликтерин аныктоо болду. Бул аракеттер төмөнкүдөй иштер менен коштолду:

Адегенде биз иштеп чыккан методика менен мугалимдер тааныштырылып, кенен аңгемелешүүлөр болду. Мугалимдин айрым сунуштары эске алынып, ишке толуктоолор киргизилди. Мындан соң, макалдарды колдонуу менен тил илиминин бөлүмдөрү боюнча өз-өзүнчө сабактардын үлгүлөрү иштелип чыкты.

Бул эксперименттик иш-аракеттерге Бишкек шаарындагы профессор А.Молдокулов атындагы №5 Улуттук компьютердик гимназиясынын жогорку класстардын мугалими (Музаева Гүлай Султанбековна), Бишкек шаарындагы №11 орто мектептин жогорку класстары мугалими

(Кошоева Жаркынай), Тоң районундагы Р.Жангазиев атындагы орто мектептин окуучулары (мугалими Жангазиева Сафина), Жети-Өгүз районундагы Данаке Иманов атындагы орто мектептин жогорку класстары (мугалими Сейдилканова Анара) Ысык-Көл районундагы Э.Керимгазиев атындагы орто мектептин жогорку класстары (Дүйшеналиева Бурул) тартылды. Жалпысынан, экспериментке 14 мугалим 320 окуучу катышты. Ар бир мектепте 10-класста эки, 11-класста эки сабактан өтүлдү. Сабактардын өтүлүшүнө өзүбүз да катыштык. Бишкек шаарындагы жана Тоң районундагы сабактарды мугалимдин катышуусу менен өзүбүз өттүк. Ар бир сабакка 2 ден 5 ке чейинки мугалимдер катышып, сабактарды талкуулоо ал мугалимдер менен бирдикте өткөрүлдү. Талкуулар боюнча жыйынтыктар чыгарылды.

Эксперименттик иш-чаралардан алынган натыйжалар аркылуу окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдеринин жыйынтыктары төмөнкүдөй болду:

Таблица 3.2.4.

№	Деңгээлдер	Эксперимент тобу-160		Байкоо тобу-160	
		саны	пайызы	саны	Пайызы
1.	Жогорку	21	13,1%	14	8,7%
2.	Жеткиликтүү	37	23,1%	30	18,7%
3.	Орто	60	37,5%	62	38,7%
4.	Төмөнкү	38	23,7%	45	28,1%

Педагогикалык эксперименттик текшерүүчү этабынын жыйынтыктары мындай болду. Мында изденүүчү этаптан алынган жыйынтыктарды талдоо, ийгиликтерин аныктоо, кемчиликтерин белгилеп, аларды жоюу, макалдарды колдонуу менен өтүлүүчү сабактардын натыйжалуулугун арттыруу максаты коюлду. Оңдолуп,

толукталган сабактын план-конспектилери менен кайрадан сабактар өтүлүп талкууланды. Кыргыз тили мугалимдери менен алынган натыйжалар талкууланып, аны жакшыртууга карата ой-сунуштар, пикирлер айтылды. Алар зарылдыгына жараша эске алынды.

Окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүү менен бирге эле алардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө артыкчылыктуу маани берилди. Ал үчүн сабак процессинде макалдарга байланыштуу проблемалуу суроолор берилип, аларга карата ар бир окуучу өз пикирин билдирүүсү талап кылынды. Берилген суроолордун ичинен окуучу өзү каалагандарына жооп берет. Жооптун туура же туура эмес экендиги талданбайт. Ал боюнча башка окуучулар өз пикирлерин айтышат. Мугалим эч кандай коментарий, түшүндүрмө бербейт. Эгерде талкуу кызуу жүрүп, ал бүтө электе коңгуроо болуп, сабак бүтүп калса, мугалим жыйынтык чыгарбастан, кийинки сабакка чейин дагы ойлонуп келүүлөрүн талап кылат. Мындагы негизги максат – сабак процессинде окуучулардын көбүрөөк сүйлөөлөрүнө шарт түзүү, сүйлөтүү. Эксперименттик иш-чаралар Тоң жана Ысык-Көл райондорунун жана Бишкек шаарынын орто мектептеринде жүргүзүлдү. Жыйынтыктарын таблица түрүндө төмөнкүдөй беребиз:

Сабак учурунда (45 мүнөт) мугалим менен окуучунун сүйлөө убактылары.

Таблица 3.2.5.

Эксперименттик класстарда						Байкоочу класстарда					
14	12	25	29	6	4	22	20	14	13	13	12
10- кл	11- кл	10- кл	11- кл	10- кл	11- кл	10- кл	11- кл	10- кл	11- кл	10- кл	11- кл
Мугалим		окуучу		башка иштер		Мугалим		окуучу		башка иштер	

Экинчи тапшырма «Мен сүйгөн макал» деген аталышта чакан эссе жазуу болду. Үчүнчү тапшырма катары тилге, сүйлөөгө байланыштуу макалдарды жазуу берилди. Кийинки эки тапшырманы үйдөн аткарып келишти. Биз сунуш кылган сабактын үлгүлөрү боюнча бир нече сабактар өтүлгөн класстар эксперименттик класстар болуп, ал эми кадимки салттуу сабактар өтүлгөн класстар байкоочу класстар болду. Бардыгы болуп 320 окуучу тартылды. Окуучулардын жазуу иштери

текшерилип, салыштырылды. Жыйынтыктар чыгарылды. Натыйжалары төмөнкүдөй болду:

1. Байкоочу класстарга салыштырмалуу эксперименттик класстардын окуучуларынын макалдарга лексикалык жана морфологиялык талдоолору дурус болуп, пайыздык өсүш 16% болду.

2. «Мен сүйгөн макал» деген аталыштагы эссе жазууда эксперименттик класстардын окуучулары макалдарга түшүндүрмө берип, алардын маанилерин түшүндүрүүдө жеке өз оюн айтуу аракетинин, жеке турмушу менен байланыштырууга аракеттерди кылышканы аныкталды. Түшүндүрүүдөгү айырмачылык ачык байкалды. Мындагы пайыздык айырма 21% түздү.

3. Макалдар тоptomун (тилге байланыштуу) түзүүдө байкоочу класстардын окуучулары берилген тапшырмадан четтеп, жалпы эле макалдарды жазып, жалпы санын көбөйтүүгө аракет кылгандары байкалды. Ал эми эксперименттик класстардагы окуучулар тапшырманы туура түшүнүшүп, тилге байланыштуу айтылган макалдарды гана жазышкан. Алардын көпчүлүгү кыргыз тили сабагы учурунда колдонулуп, талданган макалдар экендиги тастыкталды. Бул тапшырмадагы пайыздык өсүш 19% болду.

Жалпы корутунду

Кыргыз тилин кыргыз жаштарына эне тил катары окутуунун максат-милдети менен мазмунуна олуттуу өзгөртүүлөр, толуктоолор киргизиле баштады. Бул – таалим-тарбия берүүгө болгон азыркы зарылдык. Мындай толуктоолор, айрыкча, кыргыз тилин окутуунун мазмунунда болууда. Кыргыз тили эне тили катары ар бир өспүрүмдүн өзүн-өзү, улутун, мекенин, дүйнөнү таанып-билүүсүнүн эң негизги каражаты болуп саналат. Белгиленген максаттарга жетүүдө кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын бермети болгон дидактикалык чыгармалар, анын ичинде, макалдар өзгөчө ийкемдүү жана таасирдүү каражат катары кызмат кылат.

Эне тилди (экинчи тилди да) окутуунун дүйнөлүк тарыхы менен тажрыйбасына кайрылып көрсөк, макал-лакаптар байыркы мезгилден бери эле окутуунун өтө керектүү, табылгыс жана алмаштыргыс каражаты катары колдонулуп келгендигин байкоого болот. Айталы, Англияда макал менен лакаптар латын тилин үйрөнүүнүн каражаты катары колдонулуп, аны колдонуунун методикасы орто кылымдарда эле иштелип чыгып, практикада пайдаланылгандыгы белгилүү.

Кыргыз тилиндеги макалдар кыйла топтолуп, бир катар жыйнактар жарыяланган. Бул багыттагы иш-аракеттер азыр да жүргүзүлүп келет. Ошондой эле кыргыз макалдары кыргыз тил илиминде, адабият

таануусунда жана этнопедагогикасында бир кыйла терең изилденип, илимий эмгектер жарыяланган. Ал эмгектер кыргыз тилин окутууга, ал аркылуу жаштарга таалим-тарбия берүүдө активдүү жана максаттуу колдонулушу учурдун талабы болуп саналат.

Кыргыз тили сабагынын натыйжалуулугун арттырууда макалдардын кызматы менен мүмкүнчүлүктөрүнө чек жок. Аларды тил илиминин бөлүмдөрүн, кеп ишмердүүлүгүн, стилистиканы, кеп маданиятын, текстти, орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулукту жакшыртууда ж.б. колдонууга болот.

Практикалык сунуштар

1. Кыргыз тили мугалимдери макалдарды сабакта натыйжалуу колдонуу үчүн алардын лингвистикалык, адабият таануу жана этнопедагогикалык табыятын толук аңдап-билүүлөрү максатка ылайык. Бул иште алар тууралуу маалыматтарды толук берүүгө далалат кылынды.

2. Кыргыз тил илиминин бөлүмдөрүн (фонетика, лексика, грамматика, стилистика, текст ж.б.) өтүү макалдарды колдонуу алардын маанисин чечмелеп, таалим-тарбиялык сапаттарын аныктоодон башталышы шарт. Макалдарды кадимки сүйлөм катары гана сабакта колдонуу каалаган натыйжаны бербейт.

3. Мектеп окуучусунун сабакта колдонулган макал боюнча жеке түшүнүгү, мамилеси жана баасы иштелип чыгышы талап кылынат. Ал үчүн макал сабакта талкууланышы керек.

4. Мектеп окуучуларына «Мен сүйгөн макалдар» аталышындагы өзүнчө дептер ачтырып, ага жаккан макалдарды окуу жылы бою жаздыруу да жакшы натыйжаларды берет .

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү илимий-методикалык макалаларда чагылдырылды:

1. **Иманакунова К.Ш.** Кыргыз тилин орус тилдүү аудиторияларда окутуунун айрым маселелери. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2010.- №1.- 110-112-бб.

2. **Иманакунова К.Ш.** Кыргыз тили сабагында макалдардын негизинде тарбиялык саатты уюштуруу [Текст]: /К.Ш. Иманакунова.// И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2010. №2. -114-117-бб.

3. **Иманакунова К.Ш.** Аялзатынын ички сулуулугуна байланыштуу туюнтмалардын макалдарда чагылдырылышы жана аларды окутуу [Текст]: /К.Ш.Иманакунова.// И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2011.- №5. -95-98-бб.

4. **Иманакунова К.Ш.** Макалдардын дидактикалык негизде туюндурулушу. [Текст]:/К.Ш. Иманакунова.//И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2011. - №6.- 67-71-бб.

5. **Иманакунова К.Ш.** Макалдардын негизинде тарбиялык саатты уюштуруу. [Текст]:/К.Ш.Иманакунова //Профессор К.К.Сартбаевдин 100 жылдык маарекесине карата өткөрүлгөн Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары.2011.-127-129 бб.

6. **Иманакунова К.Ш.** Макалдар – кыргыз тилин окутуунун мазмуну жана каражаты. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // Профессор К.К.Сартбаевдин 100 жылдык маарекесине карата өткөрүлгөн Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары.2011.-130-132-бб.

7.**Иманакунова К.Ш.** Кыргыз макалдарынын улуттук педагогикалык өзгөчөлүктөрү. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы.2012.-290-292-бб.

8. **Иманакунова К.Ш.** Кыргыз макалдарынын синтаксистик конструкциясы жана аларды окутуу. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы, 2012.-145-147-бб.

9. **Иманакунова К.Ш.** Макалдардын билим жана тарбия берүү багытындагы ролу. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // Халык аралык журнал. Шымкент каласы, 2014. -3,6-217-219-бб)

10. **Иманакунова К.Ш.** Макалдардын синтаксистик жактан изилдениши. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова.// Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, - Атайын чыгарылыш. 2015.-283-288-бб.

11. **Иманакунова К.Ш.** Макалдардын тилдик негизде изилдениши. [Текст]:/К.Ш.Иманакунова // Тил, адабият жана искусство маселелери атайын чыгарылыш. 2016.-330-333-бб.

12. **Иманакунова К.Ш.** Кыргыз макалдарынын дидактикалык негиздери. [Текст]: /К.Ш.Иманакунова // Вестник Кыргызстана.2016.№ 1.-66-70-бб.

13. **Иманакунова К.Ш.** Пословица как средство обучения и воспитания [Текст]: //К.Ш.Иманакунова //Проблемы современной науки и образования. г. Иваново, 2016. -№33. -97-102-бб.

14. **Иманакунова К.Ш.** Практическое использование пословиц на уроках кыргызского языка.[Текст]:/ К.Ш.Иманакунова //Проблемы современной науки и образования.г. Иваново, 2016.-№33, -103-106-бб.

Иманакунова Күлнар Шеримбековнанын 13.00.02. – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча «Орто мектептерде кыргыз тили сабагында окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдө макалдарды колдонуунун технологиясы» аттуу диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз макалдары, макалдардын дидактикалык негиздери, тилдик компетенттүүлүк, коммуникативдик компетенттүүлүк, маданий компетенттүүлүк, окутуунун мазмуну, каражаты ж.б.

Изилдөөнүн объектиси: кыргыз тили сабагында окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдө макалдарды колдонуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун дидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз тили сабагында макалдарды колдонуунун дидактикалык негиздерин иштеп чыгуу, аларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү; анализ жүргүзүү; сунуш кылынган окутуунун технологияларынын натыйжалуулугуна педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: кыргыз макалдарынын филологиялык жана педагогикалык өнүктө иликтениши; макалдарды окуучулардын тилдик жана коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүдө колдонуунун дидактикалык негиздеринин иштелип чыгышы; орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулукту арттыруу макалдарды пайдалануунун методикасынын иштелиши; класстан тышкары иштерде макалдарды пайдалануунун жол-жоболорунун көрсөтүлүшү; алар практикада эксперименттен өткөрүлгөндүгү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: бул илимий изилдөөдөгү методикалык сунуштар окуу китептерин түзүүгө; методикалык колдонмолорду өркүндөтүүгө; мугалимдердин салттуу жана класстан тышкары сабактарынын натыйжалуулугун арттырууга даяр материал болуп бере алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Иманакунова Күлнар Шеримбековны на тему: «Технология использования пословиц на уроках кыргызского языка в средних школах в совершенствовании речевой деятельности учеников» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык)

Ключевые слова: Кыргызские пословицы, дидактические основы пословиц, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, культурная компетентность, содержание обучения, средство обучения.

Объект исследования: процесс применения пословиц в совершенствовании речевой деятельности учеников на уроках кыргызского языка.

Предмет исследования: дидактические основы использования пословиц на уроках кыргызского языка.

Цель исследования: разработка дидактических основ использования пословиц на уроках кыргызского языка и их экспериментальная проверка.

Методы исследования: теоретический и методологический анализ исследований, тестирование, собеседование, использование передовых опытов, педагогический эксперимент для проверки эффективности предложенных технологий.

Научная новизна исследования: анализ кыргызских пословиц с филологического и педагогического аспектов; разработка дидактических основ совершенствования языковой и коммуникативной компетентности учащихся путем применения пословиц; разработка методики использования пословиц для повышения уровня орфографической и пунктуационной грамотности учащихся; указание путей и способов использования пословиц в процессе проведения внеклассных работ.

Практическая значимость исследования: результаты и выводы исследования могут быть широко использованы при составлении учебников, учебно-методических пособий, а также в качестве готового материала для учителей-предметников в процессе проведения традиционных и внеклассных уроков.

RESUME

**ImanakunovaKulnarSherimbekovna's dissertation paper 13.00.02.-
Speciality: theory and methods of teaching and training (Kyrgyz
language) «The technology of application of proverbs to develop students'
speaking skills in the lessons of Kyrgyz language at secondary schools»**

Keywords: Kyrgyz proverbs, didactic basis of proverbs, language competency, communicative competency, cultural competency, teaching content and tools etc.

The object of the research: the process of using proverbs to develop students' speaking skills in the lessons of Kyrgyz language.

The subject of the study: didactic bases of using proverbs in the lessons of Kyrgyz language.

The purpose of the study: to develop the basics of using proverbs in the lessons of Kyrgyz language, conduct an experimental verification.

The methods of the study: theoretical-methodological investigation of scientific researches, testing, interviewing, learn advanced experiences, provide an analysis, pedagogical experiment to the suggested teaching technologies.

Scientific novelty of the study: the investigation of Kyrgyz proverbs in philological and pedagogical view; the improvement of didactic foundations of the usage of proverbs to develop students' language and communicative competencies;

improvement of spelling and punctuation literacy; to work out the methods of using proverbs; to show the usage of proverbs outside the class work; their holding in practical experiment.

The practical significance of the study: methodical suggestions in our scientific research will be *helpful* ready material to design textbooks, develop methodical manuals, and improve the efficiency of teachers' traditional lessons and lessons outside the class work.

Басууга 23.10.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 _{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25